

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**FOLYÓVÍZNEVEK
A KORAI ÓMAGYAR KORBAN**

Gyórfy Erzsébet

Témavezető: Dr. Tóth Valéria

DEBRECENI EGYETEM
Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2009

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A magyar helynévkutatás története során a településnevek mellett legtöbbször a víznevekkel foglalkoztak a kutatók. Azonban míg a településnévrendszerről mára kiderült, hogy számos olyan sajátossággal bír, amely magából a rendszerükből adódik, s így a jegyek más helyfajtákra egyáltalán nem vagy alig-alig jellemzőek (gondoljunk például a törzsnévből vagy a puszta személynévből alakult településnevekre), addig arra vonatkozóan, hogy vajon a víznevek rendelkeznek-e ilyen specifikus jegyekkel, kevés ismeretünk van.

A víznevek fontosságára szinte minden helynévkutató felhívja a figyelmet, e gazdag szakirodalommal rendelkező tudományterületet azonban mégis egyfajta aránytalanság jellemzi: többnyire a nagyobb vizek neveinek az etimológiai vizsgálatára törekedtek a szakmunkák, s ezekből vontak le következtetéseket. Mivel pedig ezek a nevek többnyire más nyelvek helynévrendszeréből kerültek át a magyarba, a fenti egyoldalúság egyúttal azt is jelenti, hogy a víznevekkel foglalkozó szakmunkákban a jövevényneveknek jóval nagyobb figyelem jutott, mint a belső keletkezésű elnevezéseknek, noha nyelvünkéről az utóbbiak magától értetődően több ismerettel szolgálhatnak.

A víznév kutatás az önelvű névtan céljain túl más tudományágak számára is nagy jelentőséggel bír: a víznevek vizsgálata a nyelv- és nyelvjárástörténet, a népesség- és településtörténet, valamint a történeti földrajz, a növény- és állatföldrajz számára is számos haszonnal járhat.

A folyóvíznevek vizsgálatával az állomány egészéről kívánok képet alkotni. A dolgozat alapjául az Árpád-kori folyóvíznévkinccs szolgál, a korszakhatárokat azonban — az általam felhasznált források kronológiai határaihoz is részben alkalmazkodva — 1350-ig, valójában a korai ómagyar kor végéig terjesztettem ki.

2. Az alkalmazott módszerek

Dolgozatom három nagyobb fejezetből áll. Az első fejezetben a magyar víznevekkel foglalkozó tanulmányokat, monográfiákat foglalom össze. A második egység két alfejezetében először a *folyóvíznév* terminust járom körül, majd a víznév és a denotátum kapcsolatát vizsgálom hagyományos jelentéstani, illetve kognitív nyelvészeti és szociolingvisztikai szempontokat érvényesítve: itt elsősorban a többnevűség kérdésével foglalkozom. A következő fejezet a dolgozatom központi része: a korai ómagyar kori

folyóvíznevek névrendszertani vizsgálatát tartalmazza. Először a folyóvíznévrendszert érintő vizsgálatokat végeztem el: a szerkezeti analízis mellett keletkezéstörténeti szempontból is elemzem a névanyagot. A munka következő részében a folyóvízneveknek a más helyfajták elnevezéseikben (településnevekben, hegynevekben, várnevekben, tájnevekben stb.) betöltött szerepéről szólok. E helyen célszerűnek láttam a kronológiai határokat némileg kitágítani annak érdekében, hogy azokra a lényeges összefüggésekre is rámutathassak, amelyek felszínre kerüléséhez a korai ómagyar kori névkincs nem lett volna önmagában elegendő. Az utolsó, összehasonlító fejezet a folyóvíznév- és a névrendszertanilag hozzájuk talán legközelebb álló tónévrendszer hasonlóságait és eltéréseit veszi számba.

A helynévkutatásban sokan megkísérelték már tipológiai szempontból bemutatni a neveket, ezek az elemzési rendszerek azonban többnyire egy- vagy kevert szempontúak, s a fő hátrányukat elsősorban abban láthatjuk, hogy alkalmazhatóságuk erősen korlátozott, ugyanis a kevésbé tipikus helyneveket igen nehéz elhelyeznünk az általuk nyújtott keretben. Noha e kategóriarendszerek a szerzők elképzelése szerint tetszőlegesen bővíthetők, ez a lehetőség valójában csak látszólagos, hiszen ennek megvalósulása esetén éppen a rendszerszerűségük vesz el.

A disszertációm központi részét képező, a folyóvízneveket részletesen bemutató fejezetben ezért a korábbi vizsgálati keretek helyett a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű helynév-tipológiai modellt alkalmaztam. Ez a rendszer az előzőekkel szemben négy elemzési szintet különít el: a nevek leíró szempontú vizsgálatát funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus elemzési szinteken végzi el, s ezeket negyedikként kiegészíti a keletkezéstörténeti szemponttal; hangsúlyozva, hogy a modellt az egyes szinteken belül nagyfokú differenciáltság jellemzi. E négy elemzési szint tulajdonképpen a helynevek szinkrón és diakrón leírását ötvözi.

Munkámban a folyóvízneveket mind a négy szint alapján elemzem, azonban nem külön-külön érvényesítve az egyes szempontokat, hanem kombinálva őket. A szerkezeti elemzést a funkcionális-szemantikai aspektus mentén végzem el, és mintegy kiegészítő szempontként vonom be a lexikális-morfológiai elemzést. Ennek a szintnek az önálló alfejezetben történő tárgyalásától azért tekintek el, mert e két szint szorosan kötődik egymáshoz, s összefüggéseik vélhetően világosabban látszanak akkor, ha

vizsgálatukat nem választjuk ketté. A keletkezéstörténeti szintű vizsgálatot ugyancsak önálló fejezetben tárgyalom, a nevek szintagmatikus elemzésének azonban nem szánok külön fejezetet, egyrészt mert a szerkezeti elemzés során is érvényesítem ezt a szempontot: az egy- és kétrészes nevek megkülönböztetésénél, másrészt pedig a keletkezéstörténeti analízis keretein belül, a szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek kategóriájához kapcsolódóan végzem el az ilyen irányú elemzést.

3. Az értekezés eredményei

A magyar víznév kutatás története

A magyar víznév kutatás áttekintése révén azt tapasztalhatjuk, hogy a szakemberek három fő kérdéskört érintően foglalkoztak vízneveinkkel. A kutatók egyrészt a víznevek etimológiai megfejtését tartják feladatuknak: elsősorban azonban érthetően a jövevénynevek és a szemantikai szempontból nem áttetsző belső keletkezésű nevek keltették fel az érdeklődésüket. Ennek a területnek egy sajátos vizsgálati témakörét adja a vízneveket alkotó földrajzi köznevek kutatása. A névfejtés mellett kedvelt téma továbbá egy-egy régió víznév kincsnek tipológiai szempontú elemzése is, ami ritkábban más helynévtípusokkal összehasonlítva történik meg. Harmadik nagyobb területként a szakemberek a vízneveknek más helynevek létrehozásában játszott névalkotó szerepét vizsgálták.

A víznév kutatás elméleti alapjai

Az értekezés második fejezete a víznevek körül jelentkező elméleti kérdésekkel foglalkozik. Először a folyóvíznév kategóriát próbálom körüljárni. Ehhez a szakirodalomban explicit vagy implicit módon megmutató definíciós kísérleteket veszem számba, s ezt mérlegelve jómagam a természetes erek, patakok, folyók, valamint a mesterséges árkok, csatornák megnevezéseit tekintem e helynévfajtába tartozónak. Emellett kitérek arra is, hogy a bemutatott csoportosítási rendszerek a kategorizációhoz szükséges tiszta fogalomkörökkel számolnak, a valóságban azonban az egyes vízneveknek az alcsoportokba való besorolása nem végezhető el mindig ilyen egyértelműen. Különösen nehéznek tűnhet a történeti víznevek kategorizációja. Megkönnyítheti azonban a helyzetet az, hogy a diplomák szövegeiben a helynevek az esetek nagy többségében latin minősítéssel szerepelnek. Ezek a minősítések — áttételeken keresztül — megfeleltethetők a mai helynévfajták kategóriáinak.

A folyóvíznevek csoportjának körülhatárolása mellett a névrendszertani analízist annak is célszerű megelőznie, hogy az egybeállított nevek egymáshoz való viszonyát a lehető legkörültekintőbben tisztázzuk. Az okleveles névanyagban számos olyan nevet találunk, amelyek több egymással semmilyen kapcsolatban nem álló vízi objektumot jelölnek. Három vagy ennél is több (egyes esetekben tíz) olyan folyóvizet találunk például a vizsgálati anyagban, mely az *Almás*, *Aranyos*, *Aszú-patak*, *Béla*, *Bükk-patak*, *Egres pataka*, *Ér*, *Fekete-patak*, *Fok*, *Füze*, *Hársány*, *Láz pataka*, *Megye-patak*, *Mély-patak*, *Patak*, *Rákos*, *Sár*, *Száraz-patak*, *Szuha* és *Tapolca* elnevezést viseli. E nevek egymáshoz való viszonyát lényegében a hangalak és a jelentés kapcsolatának a vizsgálata világíthatja meg leginkább. E módszer segíthet abban is, hogy jobban megértsük a többnevűség és a szakasznevek problematikáját. Ahogy a mai névhasználatot is a többnevűség jellemzi, úgy már a régiségben is több neve lehetett ugyanazon folyóvíznek. Egyes vizeknek akár településenként is más neve lehetett (ezeket tekintjük szakaszneveknek), a névhasználat során azonban többé-kevésbé kialakul(hat) egy-egy név dominanciája. A szakasznevek meglétét a különböző névközösségek eltérő mentális térképével hozom összefüggésbe, az egyik névvariáns uralomra jutását pedig kulturális, gazdasági és nyelvi presztízsbeli okokkal magyarázom.

A szerkezeti elemzés eredményei

Az értekezés „Szerkezeti elemzés” című fejezetében egyrészt azokat a modellfajtákat vettem számba, amelyek a folyóvíznévadás szemléleti alapjául szolgálnak; ez az elemzési szint másrészt magában foglalja annak a bemutatását is, hogy a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályokat milyen lexikális-morfológiai eszközök fejezik ki.

A korai ómagyar folyóvízneveket szerkezeti szempontból vizsgálva igen sokszínű anyaggal találkozunk. Az egy- és kétrészes víznevek megoszlása közel azonos: 51:49%. Ezt az arányszámot azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, az egyrészes nevek egyötödének ugyanis kétrészes, vízrajzi köznévvvel kiegészült alakváltozata is létezik; az ide sorolható nevek nagy része pedig jövevény-víznév. Ezt látva azt mondhatjuk, hogy a prototipikus belső keletkezésű folyóvíznév kétrészes. Az egy- és kétrészes nevek kronológiai megoszlását nyomon követve ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a legrégebbi víznevek egyrészesek voltak, majd vélhetően a helynévrendszer más névtípusaiban is megjelenő kettős tagoltság analógiás hatására, valamint a helynevekben jelentkező ösztönös logikai-

fogalmi kéttagúságra törekvés eredményeképpen a víznevek körében is a kétrészes nevek váltak általánossá.

A korai ómagyar kori folyóvíznevek állományának egy része olyan név, amelyben a megjelölt víznek valamilyen tulajdonsága fejeződik ki. A vízneveket alkotó nyelvi elemek felől nézve azt láthatjuk, hogy ezek egyrészt utalhatnak arra a helyfajtára, amelybe a denotátum besorolható. Ezt a névrészfunkciót fajtajelölő szerepnek (F) nevezzük, és természeténél fogva pedig minden esetben vízrajzi köznév fejezi ki. Valóban a helyfajtáját megjelölő egyrészes nevek ritkán ugyan (4%), de előfordulnak a régi nevek között: ilyenek például az *Ér*, *Patak*.

A víznévben megjelenő nyelvi elemek másrészt utalhatnak arra, hogy a névvel megjelölt víznek milyen jellegzetességei vannak (23%). Ezt a szemantikai tartalmat sajátosságot kifejező (azaz S) funkciónak nevezzük. Ez jelenik meg például az *Almás* névben, mely a víz azon jellemzőjére utal, hogy partját almafák szegélyezik.

A sajátosságot kifejező névrészfunkciókat a bennük kifejezett szemantikai tartalom alapján tovább differenciálhatjuk.

A legtöbb S funkciójú névrészt tartalmazó egyrészes, régi magyar víznév esetében valamely településsel való lokális érintkezés szolgált a névadás alapjául. Ez a funkcionális jegy jellemzi például a *Bokor*, *Pocsim* vízneveket. A folyóvizek esetében a településsel való kapcsolat összetett, hiszen azon túl, hogy a víznév kifejezheti azt, hogy a víz az adott település határában folyik, jelölheti a víz folyási irányát is.

A viszonylag állandó növényzet, illetve az állatvilág az egyik legszilárdabb támpontja lehet a lokalizálásnak, ezért meglehetősen gyakran szolgált a névadás alapjául. Míg a növényvilág jelenik meg a víznek nevet adó motívumként az *Alma*, *Nádas* víznevekben, addig a *Disznód*, *Rákos* nevek funkcionális-szemantikai szempontból arra utalnak, hogy milyen állatvilág található a vízben vagy annak környékén.

A *Tecső* és a *Zsúny* víznevekben valamely személyhez való viszony fejeződik ki. A személynevekhez funkcionális kategóriaként többnyire a birtoklás kifejeződése társítható, a víznevek esetében azonban a névadás motivációja inkább az lehetett, hogy a víz az illető személy birtoka mellett vagy birtokán folyt keresztül. Ez a névadási forma egyébként a folyóvíznevekre kevésbé jellemző, inkább halászhelyek kapják nevüket a halászjog egykori birtokosáról.

Jóval ritkábban szolgáltatnak névadási indítékot egyrészes névben a következő szemantikai jegyek: a hely méretével kapcsolatosak a *Keskeny* és *Mélyes* víznevek. A folyómeder kanyargós alakjára utal a *Kürtös* és a *Tekerő*; a *Csergő* víznév pedig a víz hanghatását fejezi ki. A vízben vagy a víz környezetében található anyag szolgáltat névadási indítékul az *Aranys* névben. A víz kellemetlen szagára utalhat a *Bűzös* elnevezés. A víz mozgására utaló névrész alkot nevet a *Sebes* esetében.

A fajtajelölő és a sajátosságfunkció egymással kombinálódva, S+F struktúrájú neveket létrehozva is megjelenhet egy nyelv névrendszerében. E kétrészes nevekben tehát a víz valamely sajátosságát kifejező előtaggal és a hely fajtáját jelölő utótaggal találkozunk (27%).

A kétrészes víznevek körében is a lokalitás kifejezése a leggyakrabban megjelenő szemantikai tartalom. A *Gönc pataka* víznév például arra utal, hogy a patak *Gönc* település felől vagy felé folyik. Ilyen tartalmú a *Bérc-patak* és a *Telek pataka* is. Csakis kétrészes nevekben fejeződik ki a víz viszonyított (relatív) helyzete: e funkció megjelenésével találkozhatunk a *Közép-patak* és a *Vég-ér* S+F szerkezetű nevekben. Hasonló funkcionális tartalom rejlik a *Megye-patak* elnevezés mögött is: e név 'határvonalként szereplő patak' jelentésben értelmezhető.

A kétrészes víznevek között is szép számmal találunk a növényvilágra utaló névrészt: *Körtvély-ér*, *Meggyes-patak*, *Tölgy-patak*. Ennél jóval ritkábbak, de még mindig gyakorinak mondhatóak a víznek vagy környékének állatvilágát kifejező víznevek: *Hattyas pataka*, *Pisztrángos-patak*.

A nevek kisebb részében szolgáltatja a névadási motivációt a víz mérete (*Kis-patak*), alakja (*Kürtös pataka*), színe (*Fekete-patak*), íze (*Sós-patak*), hőmérsékleti jellemzője (*Hideg-víz*), hanghatása (*Zúgó-fok*), állapota (*Romlott-patak*), sebessége (*Lassú-ág*), anyaga (*Köves-patak*). Találunk olyan neveket is (*Bánya-patak*), melyeknek első névrésze a víz közelében lévő építményre vagy épületre utal. A *Zakariás pataka* víznév első névrészeben személynevet gyaníthatunk, az *Orosz-víz* elnevezés népnévi előtagja pedig vagy a víz mellett lakó népcsoportra, vagy ilyen nemzetiségű emberre utal. Víznevek körében csak kétrészes nevekben jelenhet meg 'a víz valaminek a része' névrészfunkció: a *Csombó ága* elnevezés esetében az első névrészben szereplő víz valamelyik ágáról van szó.

A három „ősi” vagy „primér” funkcionális-szemantikai szerkezet (azaz az F, az S és az S+F struktúra) önmagában nem alkalmas arra, hogy olyan víznévrendszereket is ábrázoljunk általuk, melyek egyrészt más népektől

is átvettek vízneveket, másrészt melyek a már meglévő vízneveket felhasználják új víznevek megalkotásakor. Ez a jelenség jellemzi a régi magyar víznévrendszert is, hiszen egyrészt nem névtelen területeket szállt meg a magyarság, másrészt az általuk alkotott helyneveket, így a vízneveket is újra felhasználták a további névalkotási folyamatokban.

A már létező helynevek egy új névben egyrészt kifejezhetnek valamilyen sajátosságot: ezzel a jelenséggel találkozhattunk például a korábban említett *Pocsim* 'település' > *Pocsim* 'patak' és a *Gönc* 'település' > *Gönc pataka* 'ott folyó patak' típusú folyamatok által létrejött nevek. Másrészt azonban a meglévő nevek felhasználásával *Várad-Körös* típusú nevek is létrehozhatók: e névstruktúra 'a Körös víz Várad településén átfolyó ága' szemantikai tartalommal írható le. Ez utóbbi szerkezet megragadása a megnevező funkció fogalmának bevezetésével történhet meg. Ebben a funkcióban mindig valódi, már létező helynév áll, s szerepe — beépülve egy új névbe — megegyezik azzal, ami eredeti helynévi jelentése is volt: a denotátumra utalás.

A megnevező (a továbbiakban M) funkciójú névrészt tartalmazó víznevek szerkezeti szempontból többféleképpen lehetnek: léteznek egyrészes M szerkezetű nevek, vízrajzi köznévi utótaggal összekapcsolódott M+F (*Bélapatak*) és sajátosságot kifejező előtaggal ellátott S+M struktúrájú víznevek (*Holt-Ida*) is. Pusztán megnevező névrészt tartalmazó név (M) szép számmal (24%) fordul elő a víznevek körében: *Duna*, *Klukucs*, *Tepla* stb. A megnevező előtagú és a helyfajtáját megjelölő utótagú (tehát M+F szerkezetű) kétrészes neveket (14%) az előtag jellege alapján két csoportba oszthatjuk. Egyik részükre az jellemző, hogy az első névrész névátvétellel került nyelvünkbe, tehát idegen eredetű víznév (*Szitnyice* > *Szitnyice pataka*). A másik csoportba olyan nevek tartoznak, melyek első névrésze belső keletkezésű víznév (*Aranyos* > *Aranyos pataka*). E víznevek mindegyike az alábbi szemantikai tartalommal írható le: 'az a víz, amelyet az előtagban álló néven neveznek'.

Egy már létező, átvett vagy belső keletkezésű víznév kaphat olyan megkülönböztető szerepű előtagot is, mely a víz valamely sajátosságára utal. Az ilyen típusú nevek S+M struktúrát hoznak létre (8%), s többnyire a megnevező névrész által jelölt víz mellékágának vagy holtágának az elnevezései. A régi magyar víznevekben a megnevező szerepű utótagok előtti sajátosságot kifejező névrészfunkció utalhat a víz méretére: *Nagy-Ilosva*, színére: *Fejér-Béla*, lokalításra: *Várad-Körös*, relatív helyzetére: *Közép-Sár*, állapotára: *Száraz-Proszek*, hőmérsékleti jellemzőire: *Hideg-Tepla*.

A keletkezéstörténeti elemzés eredményei

A történeti helynévelemzés során azt vizsgálom, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését. A vizsgálat emellett kiterjed a már meglévő nevekre is, hiszen ezek lexikális-morfológiai arculatának változása a nyelvi szerkezetük átalakulását is érinti. A történeti tipológia kategóriáiba ezért mindig az utolsó névalakító mozzanat alapján soroljuk be a neveket.

A korai ómagyar kori névanyagban keletkezéstörténeti szempontból a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett folyóvíznevek képviseltetik magukat legnagyobb számban (32%). A csoportba tartozó kétrészes nevek földrajzi köznévi utótaggal (*Sebes-patak*) vagy tulajdonnévi alaptaghoz kapcsolt differenciáló szerepű előtaggal (*Somogyi-Bódfa*) jöttek létre, legtöbb esetben minőség- (*Romlott-patak*) vagy birtokos jelzős (*Bökény pataka*) szerkezetből. E nevek körében megállapíthatjuk, hogy a szintaktikai szerkezet és a funkció nem áll mindig szinkronban egymással. A birtokos jelzős nevek között szép számmal találunk olyan földrajzi köznévi utótagú víznevet, mely birtokos személyjellel is el van látva (*Mogyorós pataka*), ezeknek az elnevezéseknek azonban minden bizonnyal inkább a minőségjelzős nevek között van a helye. A minőségjelzős szerkezetből alakult nevek körében a többnyire személynévi előtagú, jelöletlen birtokviszonyt kifejező neveket kell kiemelnünk: *Kalenda-víz*. Külön említést érdemelnek továbbá a településnévi előtagú és többnyire birtokos személyjeles földrajzi köznévi utótagú nevek: ezekben a birtoklás helyett a lokális viszonyra történik utalás (*Szentkirály pataka*). A megnevező szerepű előtag és földrajzi köznévi utótag kapcsolatából létrejött nevekben pedig talán a rész–egész viszony fejeződik ki (*Karasó ága*).

A magyar helynévkincs legősibb rétegét köztudottan legnagyobb folyóink nevei (*Duna, Tisza, Maros, Dráva*) alkotják, melyeket a korábban itt lakó népek hagytak ránk. Ennek fényében nem meglepő, hogy a belső névkeletkezési mód mellett a külső névalkotás is tekintélyes szerepet kapott a magyar folyóvíznév-rendszer létrejöttében. Vizsgálataimból azonban kitűnik, hogy nemcsak a nagyobb folyók viselhetnek idegen eredetű nevet, hanem a közép- és a kisebb vizeket is gyakran jövevénynévvel illetik: az ómagyar kori névanyag minden ötödik eleme névátvétel útján — leggyakrabban valamely szláv nyelvből — került a magyar nyelvbe (21%).

A jelentésbeli névalkotás szintén a gyakrabban előforduló névkeletkezési típusok között említendő (14%). A kategórián belül a jelentéshasadással

létrejött elnevezések sokkal kisebb arányban szerepelnek (*Ér, Fok, Sár*). Itt érdemes megemlítenünk, hogy a pusztai földrajzi köznévből lett folyóvíznevek elkülönítése a közszói említésektől sokszor meglehetősen nehéz feladat. A jelentésbeli névátvitel útján keletkezett nevek közt találkozunk a metonimikus nevekkal (*Boltárgy, Gyűrű, Úz*) is, s egy-egy név (*Hortobágy, Tömös*) kapcsán a névköltöztetés lehetősége ugyancsak felmerült.

A keletkezéstörténeti elemzés gyakran csak akkor adhat meggyőző eredményeket, ha a vizsgált víznév kellően sűrűn adatolható a vizsgált korban. Adatok híján azonban gyakran csak az ómagyar kori folyóvíznévrendszer nyilvánvaló analógiáira, rendszerszerűségének elemzésére hagyatkozhatunk. Ez különösen igaz azokra a nevekre, melyek a névterjedelmét érintő szerkezeti változás útján keletkeztek (12,5%). Az analógia alapján tekinthetjük elsődlegesnek talán az azonos oklevélben említett *Nyerges-patak* (1268: *Nerges potok*, Gy. 4: 281) ~ *Nyerges pataka* (1268: *Nerges potoka*, Gy. 4: 210, 271) nevek esetében a jelöletlen alakot. Az ide sorolható nevek megítélésakor azonban sok esetben pusztán kronológiai érvek erősítik a keletkezéstörténeti változás irányát: ilyen érvek alapján feltételezhetően redukcióval kell számolnunk a *Cseh-pataka* (1266/1283: *Cech potoka*, Gy. 2: 459, 545) > *Cseh patak* (+1294/1471: *Csehpatak*, Gy. 2: 507) névpár esetében.

A folyóvíznevekre a legkevésbé jellemző alakulási mód a morfológiai szerkesztés (9,5%): a kategória nevei a valamivel való ellátottságot kifejező *-d* (*Köved*), *-gy* (*Gyógy*) vagy *-s* (*Egres*) képző hozzáadásával nyerték el tulajdonnévi státusukat.

A folyóvíznévből származó helynévfajták

A régiségből a folyóvíznévből keletkezett településnevek adatolhatók nagyobb számban, ritkábban pedig emellett víznévi előzményre visszavezethető hegy-, táj- és várnevekkel is találkozhatunk. A folyóvízneveknek a más helyek megnevezésében betöltött szerepének minél szélesebb körű (vagyis nem pusztán az említett négy helynévfajtára korlátozódó) bemutatásához elengedhetetlennek bizonyult a forrásanyag kronológiai kibővítése, ezáltal ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a folyóvizekkel közvetlenebb természeti kapcsolatban lévő, de a régiségben nem vagy csak elenyésző számban rögzített objektumok elnevezéseit (tó-, völgy-, barlang-, szoros- és hágóneveket stb.) is vizsgálat alá vonjam. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy számtalan más névfajta létrehozásában is termékeny módon részt vettek a víznevek, így például

út-, híd-, malomnevek, dülők, rétek stb. nevei származnak vizek elnevezéseiből.

A vizsgálati korpusz időbeli határainak kiterjesztése nemcsak a víznévből származó helynévfajták körét gazdagította, hanem rávilágított arra is, hogy az újonnan létrejött nevek keletkezéstörténeti szempontból is igen színes csoportot alkotnak. A korai ómagyar korban különösen a vár-, település- és tájnevek körében jelentkezik erőteljesen a metonimikus névadási mód, azaz amikor a víznév mindenféle formáns hozzáadása nélkül válik egy vele lokális kapcsolatban álló hely megnevezésévé. A korai ómagyar korban túl azonban egyre gyakrabban szintagmatikus szerkesztéssel keletkeztek víznevekből más helynevek (különösen mikrotoponimák): a folyóvíznév a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznévi utótaggal kapcsolódva kétrészes helynevet hozott létre.

A településnevek körében emellett a víznévi előtaggal való kiegészülés is termékeny névalakulási módként jelenik meg. Az adatok tanúsága szerint ez a névalkotási folyamat szintén jelen volt már a régiségben, de a településnév-rendszer kialakulásával, megszilárdulásával egyre nagyobb szerepet kapott az azonos nevű denotátumok elkülönítésében.

A tó- és folyóvíznevek névrendszertani összehasonlítása

Ahogy korábban a hegy- és folyóvíznevek összehasonlításakor már kiderült, az egyes helynévtípusok névmodelljei között jelentős rendszertani különbségek (és természetesen hasonlóságok) mutathatók ki. Dolgozatomban utolsó fejezetében ugyanezt tapasztalhatjuk a tó- és folyóvíznévi állományok összevetésekor is. Jelentős aránybeli eltérések mutatkoznak például az egyes funkcionális-szemantikai szerkezet típusokat illetően, s ezzel összefüggésben másfajta keletkezéstörténeti módok jellemzik a két víznévfajta elnevezéseit.

Az elvégzett vizsgálat eredményei igazolták azt a korábban hozott döntésemet is, miszerint a víznevek népes csoportjából disszertációban csupán egyiknek, a folyóvízneveknek a bemutatását végeztem el: az összes víznév együttes tárgyalása ugyanis éppen az egyes típusok sajátosságait fedné el. A dolgozatban bemutatott vázlatos összevetéssel ugyanakkor arra is igyekeztem rámutatni, hogy a magyar helynévkincs egyes részrendszereinek az összehasonlítása az egyes névfajták tüzetes vizsgálatára alapozva végezhető el. Egy-egy helynévfajta jellemvonásainak alapos feltérképezése emellett kiváló alapot adhat más nyelvek helyneveivel való egybevetésre is.

4. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Monográfia:

1. Györffy, E.: *Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms*. Namn och samhälle 22. Uppsala: Uppsala Universitet, 2008, 50.

Folyóiratcikk:

1. Györffy E.: Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40 (2002), 35-46.
2. Györffy E.–Reszegi K.: Árpád-kori hegy- és víznevek funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlító vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 41 (2003), 195-204.
3. Györffy E.: Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: Hoffmann I., Tóth V. (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2004, 129-44.
4. Györffy E.: A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43 (2005), 95-102.
5. Györffy E.: A svéd névtudományról és helynévkutatásról. *Névtani Értesítő* 29 (2007), 247-57.
6. Györffy E.: Az ér, sár és víz földrajzi köznevek Árpád-kori folyóvízneveinkben. In: Hoffmann I. (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 121-33.
7. Györffy E.: River names in Hungary during the Árpád age. *Onomastica Uralica* 7 (2008), 57-73.
8. Györffy E.: A többnevűség a szakasznevek folyóvíznevek körében. In: Hoffmann I., Tóth V. (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 105-13.

Konferenciakikk:

1. Györffy E.: Vizsgálódások vízneveink körében. In: Hoffmann I., Juhász D. (szerk.): *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen & Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2007, 29-36.
2. Györffy E.: Folyóvíznevekből alakult településnevek. In: Bölcskei A., N. Császi I. (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 142-7.